

Характерологічні особливості суддів з гандболуШалар О. Г.¹, Стрикаленко Є. А.¹, Гузар В. М.², Куруч А. О.¹¹Херсонський державний університет²Херсонська державна морська академія*

Анотація. Мета: полягає у визначенні характерологічних особливостей особистості суддів з гандболу. **Матеріал і методи:** використовувались наступні методи дослідження: психолого-педагогічне анкетування та тестування психологічної структури темпераменту (Б. Смирнов), емоційності (Є. Ільїн), агресивної поведінки (Є. Ільїн, П. Ковальов), мотивації (А. Реан), характерологічних акцентуацій особистості (К. Леонгард), суб'єктивного контролю (Дж. Роттер), самоконтролю в спілкуванні (М. Снайдер); методи математичної обробки отриманих результатів. У дослідженні прийняли участь 4 суддів Європейської категорії, 3 суддів другої категорії та по одному судді Національної і першої категорії. **Результати:** В процесі дослідження було виявлено, що гандбольний арбітр у якого переважає екстраверсія є впевненим та рішучим, у більшості випадках, та навпаки інтроверти є більш «закриті» та менш рішучі. Негативний вплив емоцій на ефективність діяльності спостерігався у суддів початкової категорії. В той же час судді Європейської категорії є незалежними від емоційної збудливості, інтенсивності та тривалості емоцій. Такі показники були отримані завдяки більш тривалій праці над своїми помилками та досвіду. У суддів Європейської категорії (Руслан В. та Вікторія Ж.) був виявлений завищений рівень прямої вербальної та фізичної активності, що говорить про стрімку емоційну збудливість. Але, в той же час, їм притаманна міцна стриманість у складних ситуаціях змагальної діяльності. Суб'єктивним контролем володіють у повній мірі арбітри: Руслан Л. (суддя Європейської категорії), Павло Г. та Валерія В. (судді національної категорії). Їм притаманна відповідальність та вміння на об'єктивний самоаналіз своїх рішень під час матчу. **Висновки:** результати психологічного дослідження доводять, що гандбольні судді здатні чітко, кваліфіковано і об'єктивно оцінювати вчинки та ігрові дії спортсменів. Але тільки ґрунтовне знання теоретичних аспектів в поєднанні з постійною практичною роботою, є запорукою в проведенні судьями змагань на високому рівні, тобто без серйозних помилок.

Ключові слова: гандбол; судді; темперамент; емоційність; агресія; мотивації; акцентуації; суб'єктивний контроль; самоконтроль.

Вступ. Сучасний спорт це один з найбільш престижних і популярних видів діяльності. В сферу цієї діяльності залучені окрім спортсменів, тренери, судді, вболівальники тощо. У вузькому розумінні ця діяльність виділилася і засвоїлася у вигді змагань, безпосередньо спрямованих на демонстрацію досягнень в ній, ставши уніфікованим способом виявлення, порівняння і об'єктивної оцінки певних спортивних можливостей: сил, здібностей, вміння майстерно використовувати їх для досягнення змагальної мети (Гринь, 2015;

Платонов, 2018). Варто звернути увагу також на тих людей, за допомогою яких ця діяльність здійснюється у повній мірі, а саме: спортивних суддів. Завдяки цим фахівцям здійснюється певний вплив на процес змагальної діяльності та порозуміння зі спортсменами і тренерами (Ільїн, 2010; Шалар, Стрикаленко, Гузар, 2019). Арбітраж у світі розвивався одночасно з грою, зміна Правил призводила до зміни методики арбітражу, а суддівство потребує постійного управління грою (Помещикова, Подтикан, & Ломан, 2018; Подтикан, Помещикова, & Ширяєва, 2017; Нугар, 2001). Важливість проблеми підвищення ефективності суддівської діяльності у баскетболі

полягає в тому, що висококваліфіковане суддівство створює необхідні умови для підвищення майстерності спортсменів, що можливо лише в умовах нормального спортивного суперництва, коли якість суддівства не вступає в протиріччя із законами гри (Помещикова, Пащенко, & Печников, 2013; Huzar, Shalar, Norik, 2014).

Серед психологічних особливостей спортивних арбітрів важливе значення мають психічні процеси (увага, мислення, пам'ять тощо), а також вольові якості (цілеспрямованість, сміливість і рішучість, витримка, завзятість і наполегливість, самостійність та ініціативність). Все це є суттєвим підґрунтям до стилю спортивного суддівства (Ільїн, 2010; Яковлев, Г. Д. Бабушкін, Науменко, Сальников, Апокин, Е. Г. Бабушкін, & Шумилин, 2016).

Існує багато факторів, що впливають на суддівство та його стиль. Один з найважливіших – це відношення самого судді до гри. Саме воно є провідною характеристикою суддівства. Тому що від нього найбільше залежить результат зустрічі. Ставлення може бути не тільки серйозним чи несерйозним. Це поняття треба розуміти глибше, особливо в спортивній діяльності. Отже, розкриття психологічних особливостей гандбольних арбітрів, як факторів успішності суддівської діяльності є актуальним.

Найбільш специфічна особливість темпераменту полягає в тому, що різні властивості темпераменту певної людини не випадково поєднуються один з одним, а закономірно зв'язані між собою. Під темпераментом варто розуміти індивідуально своєрідні властивості психіки, що визначають динаміку психічної діяльності людини, що однаково виявляючись у різноманітній діяльності незалежно від її змісту, мети, мотивів, залишаються постійними в зрілому віці і у взаємозв'язку характеризують тип темпераменту (Яковлев, Г. Д. Бабушкін, Науменко, Сальников, Апокин, Е. Г. Бабушкін, & Шумилин, 2016).

Емоції – це специфічна форма взаємодії людини з довколишнім світом,

спрямована на пізнання цього світу та свого місця в ньому через саму себе у формі переживань. Ця специфічність виявляється в суттєвих якостях позитивного й негативного полюсів емоції, що означає їх диференціацію. Як зазначав В. Вундт, у тримірній теорії емоцій, в останніх присутні полярність приємного й неприємного, протилежності напруження і розрядки, збудження й пригніченості (Вундт, 2017). Поряд зі збудженою радістю (радістю-тріумфом) існують радість спокійна (радість умиротворення, радість зворушлива) і радість напружена (радість палкої, жагучої надії, радість трепетного очікування). Так само існують напружений смуток, як тривога, збуджений смуток, близький до відчаю, і тихий смуток, в якому відчувається розрядка, смуток, близький до меланхолії (Вейнберг, & Гоулд, 1998).

Мотиваційний аспект у спорті є провідним, тому що під мотивацією в психології розуміють сукупність психологічних процесів, які спрямовують поведінку людини. Мотиваційні процеси лежать в основі активності людини та її психічного функціонування, вони визначають той чи інший напрям людської поведінки, її траєкторію (Ільїн, 2010; Вейнберг, & Гоулд, 1998). А це є важливим аспектом у суддівській діяльності.

Відношення до гри може поділятися на етапи: до матчу, під час зустрічі та після неї. Всі етапи впливають на результат загалом. Є. Ільїн відзначає безліч характеристик від яких залежить суддівська діяльність, однією з них є нервово-емоційне напруження (Ільїн, 2010).

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проведено згідно науково-дослідній теми кафедри олімпійського та професійного спорту Херсонського державного університету «Оптимізація навчально-тренувального процесу спортсменів різної кваліфікації» (№ державної реєстрації 0116U005791).

Мета дослідження: визначити характерологічні особливості особистості суддів з гандболу.

Матеріал і методи дослідження. Відповідно до поставлених завдань в дослідженні прийняли участь гандбольні арбітри, а саме Альона В., 19 років, суддя 2 категорії; Валерія В., 21 рік, суддя 1 категорії; Руслан Л., 28 років, суддя Європейської категорії; Вікторія Ж., 33 роки, суддя Європейської категорії (з перервою в суддівській кар'єрі); Павло Г., 26 років, суддя Національної категорії; Артем Ш., 28 років, суддя Європейської категорії; Альона К., 21 рік, суддя 2 категорії; Андрій М., 26 років, суддя 2 категорії; Олена П., 33 роки, суддя Європейської категорії.

Наукова робота була розпочата у листопаді 2017 року та продовжувалася до травня 2019 року. У продовж дослідження були використані різні психологічні тести, методики та діагностики, щоб у повній мірі відобразити особливість особистості гандбольних суддів у суддівській діяльності. А саме: опитувальник «Психологічна структура темпераменту» (Б. Смирнов), самооціночний тест «Характеристика емоційності» (Є. Ільїн), методика «Агресивна поведінка» (Є. Ільїн, П. Ковальов), методика «Мотивація успіху і страх невдачі» (А. Реан), тест «Виявлення характерологічних акцентуацій особистості» (К. Леонгард), методика «Рівень суб'єктивного контролю» (Дж. Роттер), діагностика «Оцінка самоконтролю в спілкуванні» (М. Снайдер), (Ільїн, 2010; Коцан, Ложкін, & Мушкевич, 2011; Вейнберг, & Гоулд, Д. 1998). Методики спрямовані на поглиблене вивчення властивостей характеру та темпераменту, психічних станів та спрямованості арбітрів з гандболу.

Протягом 2017-2018 років досліджувалися властивості темпераменту, емоційності та агресивної поведінки гандбольних суддів, проводилася оцінка рівня і характеру емоційності агресивності поведінки. У дослідженні взяло участь 4 суддів з гандболу різної категорії, від 2 до Європейська та Міжнародна категорія з

пляжного гандболу та різного віку від 19 до 35.

Протягом 2018-2019 років нами досліджувалися характерологічні акцентуації, рівні суб'єктивного контролю та самоконтролю у спілкування гандбольних суддів. Методика К. Леонгарда включала 88 питань, 10 шкал, які відповідали певним акцентуаціям характеру. За цією діагностикою були опитані 5 арбітрів різного віку та категорій.

За результатами діагностики суб'єктивного контролю та самоконтролю з'ясувалося, наскільки гандбольні арбітри (6 осіб) є активними суб'єктами своєї професійної діяльності та відповідальні за свої рішення. Обробка результатів суб'єктивного контролю здійснювалася за певними шкалами:

*Із – шкала загальної інтернальності (максимальний бал 44)

*Ід – шкала інтернальності в галузі досягнень (максимальний бал 12)

*Ін – шкала інтернальності в галузі невдач (максимальний бал 12)

*Іс – шкала інтернальності в сімейних відносинах (максимальний бал 10)

*Ів – шкала інтернальності в галузі виробничих відносин (максимальний бал 8)

*Ім – шкала інтернальності в галузі міжособистісних відносин (максимальний бал 4)

*Іх – шкала інтернальності у відношенні до здоров'я та захворювань (максимальний бал 4)

Результати дослідження та їх обговорення. Темперамент відбиває динамічні аспекти поведінки, переважно вродженого характеру, тому властивості темпераменту найбільш стійкі і постійні в порівнянні з іншими психічними особливостями людини, які дуже сильно впливають на стан та відношення арбітра до гри. У табл. 1 наведена психологічна структура темпераменту 4 суддів з гандболу.

Звертаючи увагу на результати першої діагностики, можна зауважити, що у суддів європейської категорії зафіксована висока активність.

Психологічна структура темпераменту суддів з гандболу

Властивості Судді	Екстраверсія-інтроверсія	Ригідність-пластичність	Емоційна збудливість-стійкість	Темп реакції	Активність
Альона В. (19 років, 2 категорія)	Висока екстраверсія	Висока пластичність	Середній рівень	Переважає повільність	Середній рівень
Валерія В. (21 рік, 1 категорія)	Середній рівень	Середній рівень	Висока емоц. збудл.	Середній рівень	Середній рівень
Руслан Л. (28 роки, Європейська категорія)	Висока екстраверсія	Переважає ригідність	Середній рівень	Середній рівень	Висока активність
Вікторія Ж. (35 років, Європейська та Міжнародна категорія з пляжного гандболу)	Середній рівень	Середній рівень	Середній рівень	Переважає повільність	Висока активність

Це говорить про те, що вони повністю зацікавлені своєю діяльністю та є активними працівниками цієї справи. У арбітрів першої і другої категорії активність середнього рівня, тобто вони тільки пізнають цю справу.

Швидкість реакції показує наскільки суддя швидко може приймати рішення в екстрених ситуаціях, ця шкала залежить від індивідуальних здібностей та досвіду. Одним з найважливіших складових особистості є ригідність та пластичність, вони відображають сутність суддівського процесу і його стилю. Суддя Європейської категорії Руслан Л. володіє переважною ригідністю, тобто категоричними та рішучими рішеннями, в той же час представниці жіночої статі мають середній рівень, чи, навіть, високу пластичність. На суддю другої категорії Альону В. впливає особистий емоційний стан та емоції оточуючих, це може слідством невеликого досвіду та молодого віку. Напевне, і статеві відмінності теж впливають на прояв ригідності і пластичності особистості суддів.

Емоції приводять організм у стан готовності до термінового витрачання енергії, мобілізуючи всі його сили, які будуть потрібні, наприклад, у випадках страху, гніву чи болю. Саме такі емоції відчувають судді у продовж матчу, через помірний тиск суб'єктивних осіб. За результатами самооцінки емоційності та спостереження, можна зробити висновок, що негативний вплив емоцій на ефективність діяльності є у суддів

початкової категорії, через бурхливу реакцію та малий досвід. Цей критерій можна вважати головним у цій діагностиці, бо гра завершується з конкретним результатом, але чи буде він об'єктивним залежить тільки від арбітра. Рівень і характер емоційності суддів з гандболу, представлено у табл. 2.

Було встановлено, що судді Валерія В., Руслан Л., Вікторія Ж. є незалежними від емоційної збудливості, інтенсивності та тривалості емоцій. Такі показники, на нашу думку, були отримані завдяки більш тривалій праці та досвіду. Мотивація грає важливу роль у спорті, а саме у суддівській діяльності. Через мотивацію на невдачу можна зіпсувати результат роботи, навіть не дочекавшись її закінчення. Нами було досліджено мотиваційну сферу цих 4 суддів з гандболу. У всіх суддів був виявлений занижений рівень мотивації на невдачу. Це означає, що у респондентів переважає мотивація на позитивне рішення. Цей результат є дуже важливим для суддівства загалом, бо позитивний настрій на суддівську діяльність має плідний вплив.

Контрольована агресивність є вирішуючою силою у стилі суддівства, що має велике значення для результату діяльності. Діагностика виявила певну стриманість суддів різного віку та категорій. Але підвищений бал «прямої вербальної та фізичної агресивності» встановлено у Руслана В. та Вікторії Ж. (судді Європейської категорії), що говорить про

стрімку емоційну збудливість, і в той же час, міцну стриманість (табл. 3).

Таблиця 2

Рівень і характер емоційності суддів з гандболу

Судді \ Властивості	Емоційна збудливість	Інтенсивність емоцій	Тривалість емоцій	Негативний вплив на ефективність
Альона В. (19 років, 2 категорія)	2 бали	6 балів	3 бали	6 балів
Валерія В. (21 рік, 1 категорія)	5 балів	5 балів	3 бали	2 бали
Руслан Л. (28 роки, Європейська категорія)	2 бали	4 бали	3 бали	3 бали
Вікторія Ж. (35 років, Європейська та Міжнародна категорія з пляжного гандболу)	5 балів	6 балів	4 бали	2 бали

Максимальний бал у всіх шкалах 8 балів.

Як показали спостереження, ці судді стійко контролювали свої емоції, які

спрямовані на агресію та вдало контролювали хід спортивного змагання.

Таблиця 3

Види та рівні агресивності суддів з гандболу

Судді \ Ознаки	Пряма вербальна агресія	Непряма вербальна агресія	Пряма фізична агресія	Непряма фізична агресія
Альона В. (19 років, 2 категорія)	1 бал	2 бали	2 бали	2 бали
Валерія В. (21 рік, 1 категорія)	3 бали	8 балів	0 балів	1 бал
Руслан Л. (28 років, Європейська категорія)	6 балів	2 бали	3 бали	2 бали
Вікторія Ж. (35 років, Європейська та Міжнародна категорія з пляжного гандболу)	5 балів	4 бали	3 бали	4 бали

Максимальна кількість балів у шкалах 10 балів.

Акцентуації характеру можуть сприяти розвитку психогенних розладів, ситуативне обумовлених патологічних порушень поведінки, неврозів, психозів у процесі діяльності суддів. Однак слід зазначити, що акцентуацію характеру ні в якому разі не можна ототожнювати з поняттям психічної патології. Жорсткого кордону між умовно нормальними, «середніми» людьми і акцентованими особистостями не існує.

Проаналізувавши результати цієї діагностики (табл. 4), можна зауважити, що астено-деприсивний та сенситивний типи у спортивних суддів не виражені. Це говорить про те, що у них не спостерігається втоми після спілкування, дратівливості, схильності до тривожних побоювань за свою долю, боязкості, сором'язливості, надмірної чутливості. Якщо у комплексі переглядати всі ці складові, то вони зовсім не характерні спортивним суддям, які повинні бути

сміливі, стабільні тощо. Тому відсутність прояву цих типів, є нормою у спортивній діяльності. Варто відмітити, що судді Європейської категорії (Руслан Л., Олена Д., Вікторія Ж.) є більш стриманими, професійно сконцентрованими, але в той же час ексцентричними та рішучими. У суддів початкових категорій спостерігається демонстративність та гіпертимність, що вказує на нестабільно сформовану суддівську особистість та активні старання. У суддів 1 та 2 категорій (Валерія В., Альона В.) за узагальненим аналізом показники, які вказують на правильний напрям до професійної суддівської діяльності. Ця методика розкрила багато характерологічних особливостей особистості. Вона довела, що кожна людина формується з різних психологічних характеристик, які в сукупності можуть формувати особу, як професіонала. Виражена акцентуація говорить не про те, що людина є тільки

такою, а й про сукупність деяких типів та формування справжньої особистості.

Таблиця 4

Типи та рівні акцентуації характеру суддів з гандболу

Типи акцентуації \ Судді	Альона В. (2 катег.)	Валерія В. (1 катег.)	Руслан Л. (Європ. катег.)	Олена Д. (Європ. катег.)	Вікторія Ж. (Європ. та Міжн. кат.)
Демонстративний	Ознака акцентуації	Не виражено	Середній тип	Середній тип	Не виражено
Гіпертимний	Середній Тип	Середній тип	Ознака акцентуації	Середній тип	Середній тип
Астено-деприсивний	Не виражено	Не виражено	Не виражено	Не виражено	Не виражений
Психостеничний	Середній тип	Середній тип	Середній тип	Середній тип	Середній тип
Шизоїдний	Не виражено	Середній тип	Не виражено	Ознака акцентуації	Не виражений
Сенситивний	Не виражено	Не виражено	Не виражено	Не виражено	Середній тип
Збудливий	Не виражено	Середній тип	Не виражено	Не виражено	Ознака акцентуації
Емоційно-лабільний	Середній тип	Ознака акцентуації	Середній тип	Середній тип	Середній тип
Інфантильно-залежний	Середній тип	Не виражено	Середній тип	Не виражено	Не виражений
Нестійкий	Середній тип	Не виражено	Середній тип	Не виражено	Не виражений

Примітка: ознака акцентуації означає незначний прояв типу

За результатами діагностики суб'єктивного контролю та самоконтролю з'ясовано, наскільки гандбольні арбітри є активними суб'єктами своєї професійної діяльності та відповідальні за свої рішення. Результати діагностики представлені у табл. 5. Рисами відповідальності та вміннями на об'єктивний самоаналіз своїх рішень під час матчу володіють у повній мірі наступні арбітри: Руслан Л. (суддя Європейської категорії), Павло Г. та Валерія В. (судді національної категорії). Саме це, на нашу думку, є суттєвою підставою щодо зростання рівня та суддівської кваліфікації. Якщо звернути увагу на рівень суб'єктивного контролю Валерії В.,

то бачимо гарні показники майже у всіх шкалах, що обумовлює її рівень кандидата на європейську категорію та участь у проекті молодих європейських арбітрів з гандболу, не дивлячись на молодий вік арбітра. Суб'єктивний контроль важливий фактор у спортивній діяльності, тому що кожна людина має різні погляди, але вони не повинні впливати на результат гри. Саме цей фактор важливий для суддівства.

У співвідношенні, суб'єктивізм не повинен перевищувати об'єктивізм під час спортивного суддівства. Інакше результат діяльності може буде негативним. Щодо важливого підвиду інтернальності в галузі міжособистісних відносин,

Таблиця 5

Рівень суб'єктивного контролю суддів з гандболу

Судді \ Шкали	Із*	Ід*	Ін*	Іс*	Ів*	Ім*	Іх*
Альона В. (суддя 2 категорія)	34 бали	8 балів	11 балів	7 балів	6 балів	3 бали	2 бали
Альона К. (суддя 2 категорія)	37 балів	10 балів	7 балів	8 балів	7 балів	4 бали	2 бали
Валерія В. (суддя 1 категорії)	39 балів	11 балів	9 балів	10 балів	7 балів	3 бали	3 бали
Павло Г. (суддя національної категорії)	39 балів	10 балів	10 балів	7 балів	7 балів	2 бали	2 бали
Руслан Л. (суддя Європейської категорії)	40 балів	10 балів	8 балів	7 балів	6 балів	3 бали	3 бали
Артем Ш. (суддя Європейської категорії)	35 балів	9 балів	6 балів	9 балів	7 балів	3 бали	3 бали

ця шкала висвітлює здатність людини визивати до себе повагу та симпатію різних людей.

Це важливий компонент у суб'єктивному контролі, оскільки до судді будуть погано відноситися або не поважати його, через це у суддівстві буде переважати суб'єктивізм по відношенню до людини (команди), яка звернулась до нього з неповагою. Отже, цією характеристикою повинні володіти усі арбітри. В цьому тесті максимальне значення, вище згаданої шкали, було виявлено у Альони К. (суддя 2 категорії, 20 років). У інших суддів виявлений середній показник, як позитивна ознака професійної майстерності.

Також треба виділити шкалу інтернальності в галузі досягнень. Вона говорить про те, що особи з високим значенням цієї шкали, вважають, що усі досягнення в житті зроблені тільки за допомоги власних зусиль. Можна припустити, що ця шкала не доречна до цього дослідження, але це зовсім не так. За

цією ознакою можна виявити ставлення гандбольного арбітра до везіння та невдач. Якщо арбітр до свого успіху буде відноситися, як до випадкового збігу обставин, він зупиниться у спортивному зростанні. Суддя повністю повинен бути впевнений про те, що відбувається на майданчику під час гри, залежить тільки від нього та його рішень, не зважаючи на збіг обставин. Аналізуючи матчі з точки зору власних помилок або власних правильних рішень, зростання до професійної майстерності спортивного судді буде більш швидким.

Суб'єктивний контроль та самоконтроль в спілкуванні спортивного арбітра дуже тісно пов'язані. Через низький рівень самоконтролю, рівень суб'єктивного контролю може значно зменшуватися та навпаки. Низький рівень комунікативного контролю, що проявився у Павла Г. (суддя національної категорії), виражений у безкомпромісності, впевненості та впертості, що є важливими рисами характеру у судді (табл. 6).

Таблиця 6

Оцінка самоконтролю в спілкуванні

Судді	Альона В.	Валерія В.	Руслан Л.	Павло Г.	Артем Ш.	Альона К.
Рівень самоконтролю	5 балів Середній рівень	4 бали Середній рівень	7 балів Високий Рівень	3 бали Низький рівень	8 бали Високий рівень	5 балів Середній Рівень

Середній рівень самоконтролю в спілкуванні, якому характерна нестриманість в своїх емоційних проявах, виявлений у молодих арбітрів (Альона В., Альона К.). Можна припустити, що саме це впливає на нестабільність у прийнятті об'єктивних рішень під час суддівства цих, мало досвідчених арбітрів. Саме високий рівень комунікативного контролю, виявлений у Руслана В. та Артема Ш. (судді Європейської категорії), дозволяє їм гнучко реагувати на зміни ситуації, передбачити наслідки конфліктних ситуацій, бути стриманими та знаходити спільну мову з гравцями та тренерами команд. При проведенні цього тесту, цікавою була позитивна реакція всіх суддів на ознаку, яке вирішує основну рушійну характеристику суддівства: «Я можу бути дружнім з людьми, яких я не виношу». У спортивному суддівстві треба

бути терплячим та сконцентрованим тільки на своїй роботі.

Спортивні судді є важливими діючими особами від яких залежить видовищність матчу. Це потребує певної теоретичної, психологічної та фізичної підготовленості. В нашій роботі ми спиралися на дані, отримані в попередніх дослідженнях щодо певних аспектів фізичної підготовленості гандболісток (Козіна, Слюсарев, & Волков, 2004; Жосан, Стрикаленко, & Шалар, 2014) та безпосередньо гандбольних арбітрів. Доведено, що швидкісна витривалість є провідною фізичною якістю гандбольних арбітрів (Шалар, Милославський, & Федіна, 2009).

Серед психологічних факторів успішності суддівської діяльності є рівень інтелекту. Досліджуючи рівень інтелекту у жіночому гандболі (Стрикаленко, &

Шалар, 2017; Strykalenko, Zhosan, & Shalar, 2017), виявлена певна залежність від ігрового амплуа гандболісток високого класу. Як зазначає Є. Ільїн, у суддів високої кваліфікації рівень інтелекту вище, ніж у суддів, що не мають перспектив росту (Шалар, Милославський, & Федіна, 2009).

Успіх у жіночому гандболі пов'язаний із вольовими якостями (Шалар, Жосан, Шум, & Стрикаленко, 2014). Саме високий рівень прояву цілеспрямованості, сміливості і рішучості, витримки і наполегливості дозволяло команді «Дніпрянка» (Херсон) досягати позитивних результатів у змаганнях. Кращий розвиток вольової сфери у суддів високої кваліфікації пов'язаний з тим, що їх доводиться у важких обставинах приймати обґрунтовані рішення без коливань і затримки перетворювати їх в життя (Ільїн, 2010; Вейнберг, & Гоулд, 1998).

Більшість гандбольних суддів є тренерами команд, яким притаманно взаєморозуміння із своїми вихованцями (Еделев, Шалар, & Верхогляд, 2014; Кедровский, Шалар, & Гриневиц, 2013), що є підставою будувати позитивний психологічний клімат в колективі.

Гандбольні судді завжди судять змагання в парі, тому психологічна сумісність – це запорука колективної професійної майстерності. В попередніх дослідженнях доведено, що психологічна сумісність та міжособистісні відносини гандболісток високого класу приводять до перемог із сильними за класом суперниками (Гузар, Шалар, & Мордюк, 2016; Шалар, Снопова, & Стрикаленко, 2010).

Висновки. Чисельні змагання зі спортивних ігор мають суттєве значення в розвитку інтересу до фізичної культури та залученні до регулярних занять дітей, підлітків та молодих людей. У зв'язку з цим необхідна правильна організація і професійна якість суддівства змагань.

В процесі дослідження було виявлено, що гандбольний арбітр у якого переважає екстраверсія є впевненим та рішучим, у більшості випадках, та навпаки

інтроверти є більш «закриті» та менш рішучі. Одним з найважливіших ознак темпераменту є ригідність та пластичність, що відображають сутність суддівського процесу і його стилю. Суддя Європейської категорії Руслан Л. володіє переважною ригідністю, тобто категоричними та рішучими рішеннями, в той же час суддя 2 категорії Альона В. має низький рівень, що відповідає високій пластичності та впливу зовнішнього середовища на суддівські рішення.

Негативний вплив емоцій на ефективність діяльності спостерігався у суддів початкової категорії, напевне, через бурхливу реакцію у конфліктних ситуаціях та малий досвід. В той же час судді Європейської категорії є незалежними від емоційної збудливості, інтенсивності та тривалості емоцій. Такі показники були отримані завдяки більш тривалій праці над своїми помилками та досвіду.

Контрольована агресивність є рушійною силою стилю суддівства, що грає велику роль за результати діяльності. У суддів Європейської категорії (Руслан В. та Вікторія Ж.) був виявлений завищений рівень прямої вербальної та фізичної активності, що говорить про стрімку емоційну збудливість. Але, в той же час, їм притаманна міцна стриманість у складних ситуаціях змагальної діяльності.

Суб'єктивний контроль спортивного арбітра за різноманітними ситуаціями під час змагань є важливою ознакою успішності суддівської діяльності. Суб'єктивним контролем володіють у повній мірі арбітри: Руслан Л. (суддя Європейської категорії), Павло Г. та Валерія В. (судді національної категорії). Їм притаманна відповідальність та вміння на об'єктивний самоаналіз своїх рішень під час матчу.

Високий рівень самоконтролю у спілкуванні, виявлений у Руслана В. та Артема Ш. (судді Європейської категорії). Саме це дозволяє їм гнучко реагувати на зміни ситуації, передбачити наслідки конфліктних ситуацій, бути стриманими та знаходити спільну мову з гравцями та тренерами команд.

Отже, результати психологічного дослідження доводять, що гандбольні судді здатні чітко, кваліфіковано і об'єктивно оцінювати вчинки та ігрові дії спортсменів. Але тільки ґрунтовне знання теоретичних аспектів в поєднанні з постійною практичною роботою, є запорукою в проведенні судьями змагань на високому рівні, тобто без серйозних помилок.

Перспективним напрямком дослідження є порівняння теоретичної,

психологічної та фізичної підготовленості спортивних суддів та вплив цих чинників на суддівську діяльність.

Конфлікт інтересів. Автори відзначають, що не існує ніякого конфлікту інтересів.

Джерела фінансування. Ця стаття не отримала фінансової підтримки від державної, громадської або комерційної організації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Вейнберг, Р. С. Гоулд, Д. (2001). *Психологія спорту*. К. : Олімпійська література.
- Вундт, В. (2017). Психологія в боротьбе за существование. *Reflexio*, Т. 10, 2, 57-82.
- Гринь, О. Р. (2015). *Психологічне забезпечення та супровід підготовки кваліфікованих спортсменів*. Київ : Олімпійська література.
- Гузар, В. М., Шалар, О. Г., & Мордюк, Д. (2016). Міжособистісні відношення гандболісток і їх вплив на змагальну діяльність. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*. Вип. 139. Т.ІІ, 218-222.
- Еделев, О. С., Шалар, О. Г., Верхогляд, Д. (2014). Вплив авторитету тренера на спортивну діяльність веслярів-академістів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка*, 108-111
- Ильин Е. П. (2010) *Психология спорта*. СПб. : Питер.
- Кедровский, Б. Г., Шалар, О. Г., Гриневич, А. В. (2013). Взаимопонимание тренеров с юными спортсменами. *Физическое воспитание студентов*, 4, 31-34. doi: 10.6084/m9.figshare.669666
- Козіна, Ж. Л., Слюсарев, В. Ф., & Волков, Є. П. (2004). Факторна структура підготовленості гандболістів високого класу. *Педагогіка, психологія та мед-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*, 13, 39-47.
- Коцан, І. Я., Ложкін, Г. В., & Мушкевич, М. І. (2011). *Психологія здоров'я людини*. Луцьк: РВВ —Вежа.
- Жосан, І. А., Стрикаленко, Е. А., & Шалар, О. Г (2014). Методика развития и комплексный контроль скоростно-силовых качеств гандболисток высокого класса. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*, 9, 24-29.
- Платонов, В. (2018). Структура и содержание непосредственной подготовки спортсменов высокой квалификации к главным соревнованиям. *Наука в олимпийском спорте*, 2, 17-41.
- Подтикан, М. П., Помещикова, І. П., & Ширяева, І. В. (2017). Рівень підготовленості баскетбольних арбітрів до змагань. *Спортивні ігри*, (4), 42-46.
- Помещикова, І. П., Микита, П. П., & Ломан, С. А. (2018). Напрями підготовки арбітрів у баскетболі. *Проблеми і перспективи розвитку спортивних ігор і єдиноборств у вищих навчальних закладах*, 2, 66-70.
- Помещикова, І. П., Пащенко, Н. О., & Печников, О. Д. (2013). Підвищення рівня спеціальної підготовленості молодих баскетбольних арбітрів. *Слобожанський науково-спортивний вісник*, (5 (38)), 192-195.
- Стрикаленко, Е. А., & Шалар, О. Г., (2017). Вплив інтелектуальних здібностей на ефективність змагальної діяльності гандболісток високого класу. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*, Вип. 147, Т.ІІ., 255-258.

- Уэйнберг, Р. С. & Гоулд, Д. (1998). *Основы психологии спорта и физической культуры*. Киев : Олимпийская литература.
- Шалар, О. Г., Снопина, Ю. А. & Стрикаленко, Е. А. (2010). Психологическая совместимость женской гандбольной команды. *Физическое воспитание студентов, 1*, 109-112.
- Шалар, О., Жосан, І., Шум, Д. & Стрикаленко, Є. (2014). Властивості темпераменту і волі гандболісток різного ігрового амплуа. *Спортивний вісник Придніпров'я*, 40-43.
- Шалар, О., Милославський, М., & Федіна, А. (2009) Особливості підготовки арбітрів у гандболі. *Актуальні проблеми юнацького спорту*, 48-54
- Шалар, О. Г., Стрикаленко, Є. А., Гузар, В. М. (2019). Особливості формування командної згуртованості юних спортсменок в ігрових видах спорту. *Спортивні ігри, 3 (13)*, 64-73. doi: 10.15391/si.2019-3.08
- Яковлев, Б. П., Бабушкин, Г. Д., Науменко, Е. А., Сальников, В. А., Апокин, В. В., Бабушкин, Е. Г., Шумилин, А. П. (2016). *Психология физической культуры*. Москва: Спорт.
- Strykalenko, Yevgeniy, Zhosan, Ihor & Shalar, Oleh. (2017). Intellectual abilities high-end handball players of different playing roles. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві, 4 (40)*, 128-133.
- Huzar, V. M. (2001). The process of physical culture and sport management. *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports, 17*, 9-18.
- Huzar, V. N., Shalar, O. H., Norik, A. O. (2014). Relationship as an aspect of psychological climate of women's soccer team. *Physical education of students, 2*, 8-12. doi:10.6084/m9.figshare.906307

Стаття постушила до редакції: 06.10.2019 р.

Опублікована: 01.11.2019 р.

Аннотация. Шалар О., Стрикаленко Е., Гузар В., Куруч А. Характерологические особенности судей по гандболу. Цель: заключается в определенных характерологических особенностей личности судей по гандболу. **Материал и методы:** использовались следующие методы исследования: психолого-педагогическое анкетирование и тестирование психологической структуры темперамента (Б. Смирнов), эмоциональности (Е. Ильин), агрессивного поведения (Е. Ильин, П. Ковалев), мотивации (А. Реан), характерологических акцентуаций личности (К. Леонгард), субъективного контроля (Дж. Роттер), самоконтроля в общении (М. Снайдер); методы математической обработки полученных результатов. В исследовании приняли участие 4 судьи Европейского категории, 3 судьи второй категории и по одному судье Национальной и первой категории. **Результаты:** В процессе исследования было выявлено, что гандбольный арбитр у которого преобладает экстраверсия, является уверенным и решительным, и на оборот, интроверты более «закрытые» и менее решительны. Негативное влияние эмоций на эффективность деятельности наблюдался у судей начальной категории. В то же время судьи Европейского категории независимы от эмоциональной возбудимости, интенсивности и продолжительности эмоций. Такие показатели были получены благодаря более основательной работы над своими ошибками и опыта. У судей Европейского категории (Руслан В. и Виктория Ж.) был обнаружен повышенный уровень прямой вербальной и физической агрессии, что говорит о стремительной эмоциональной возбудимости. Но, в то же время, им присуща крепкая сдержанность в сложных ситуациях соревновательной деятельности. Субъективным контролем обладают в полной мере арбитры Руслан Л. (судья Европейского категории), Павел Г. и Валерия В. (судьи национальной категории). Им присуща ответственность и объективный самоанализ своих решений во время матча. **Выводы:** результаты психологического исследования доказывают, что гандбольные судьи способны четко, квалифицированно и объективно оценивать поступки и игровые действия спортсменов. Но только глубокое знание теоретических аспектов в сочетании с

постоянной практической работой, является залогом в проведении судьями соревнований на высоком уровне, то есть без серьезных ошибок.

Ключевые слова: гандбол, судьи, темперамент, эмоциональность, агрессия, мотивации, акцентуации, субъективный контроль, самоконтроль

Abstract. Shalar O., Strykalenko E., Huzar V. Kuruch A. Character features of handball referees. Purpose: it consists in certain characteristic characteristics of the personality of handball referees. Material and methods: the following methods of the research were used: psychopedagogical questionnaire and testing of psychological structure of temperament (B. Smirnov), emotionality (E. Ilyin), aggressive behavior (E. Ilyin, P. Kovaliov), motivation (A. Rean), characteristic accentuations of personality (K. Leongard), subjective control (J. Rotter), self-control in communication (M. Snyder); methods of mathematical processing of the obtained results. 4 referees of the European category, 3 referees of the second category and referees of the National and First categories participated in the research. Results: The research revealed that the handball arbitrator, whose extroversion prevails, is confident and determined, and on turnover, introverts are more "closed" and less determined. The negative impact of emotions on efficiency of activity was observed in referees of the initial category. At the same time, referees of the European category are independent of emotional excitability, intensity and duration of emotions. Such indicators were derived from more extensive work on their mistakes and experience. European category referees (Ruslan V. and Victoriya Zh.) were found to have elevated levels of direct verbal and physical aggression, suggesting rapid emotional excitability. But, at the same time, they have strong restraint in difficult situations of competitive activity. Subjective control is fully exercised by arbitrators Ruslan L. (referee of the European category), Pavel G. and Valeria V. (referees of the national category). They have responsibility and objective self-analysis of their decisions during the match. Conclusions: The results of psychological research prove that handball referees are able to clearly, qualitatively and objectively assess actions and game actions of sportsmen. But only deep knowledge of theoretical aspects combined with constant practical work, is a guarantee in carrying out competitions by referees at a high level that is without serious mistakes.

Keywords: handball, referees, temperament, emotion, aggression, motivations, accentuations, subjective control, self-control

References

- Vejnberg, R. S. Gould, D. (2001). *Psihologija sportu*. K. : Olimpijs'ka literatura.
- Vundt, V. (2017). *Psihologija v bor'be za sushhestvovanie*. *Reflexio*, T. 10, 2, 57-82.
- Gryn', O. R. (2015). *Psyhologichne zabezpechennja ta suprovid pidgotovky kvalifikovanyh sportsmeniv*. Kyi'v : Olimpijs'ka literatura.
- Guzar, V. M., Shalar, O. G., & Mordjuk, D. (2016). Mizhosobystisni vidnoshennja gandbolistok i i'h vplyv na zmagal'nu dijial'nist'. *Visnyk Chernigivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu imeni T.G. Shevchenka*. Vyp. 139. T.II, 218-222.
- Edelev, O. S., Shalar, O. G., Verhogljad, D. (2014). Vplyv avtoritetu trenera na sportivnu dijial'nist' vesljariv-akademistiv. *Visnik Chernigivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu. Chernigivs'kij nacional'nij pedagogichnij universitet imeni T.G. Shevchenka*, 108-111
- Il'in E. P. (2010) *Psihologija sporta*. SPb. : Piter.
- Kedrovskij, B. G., Shalar, O. G., Grinevich, A. V. (2013). Vzaimoponimanie trenerov s junymi sportsmenami. *Fizicheskoe vospitanie studentov*, 4, 31-34. doi: 10.6084/m9.figshare.669666
- Kozina, Zh. L., Sljusarev, V. F., & Volkov, Je. P. (2004). Faktorna struktura pidgotovlenosti gandbolistiv vysokogo klasu. *Pedagogika, psyhologija ta med-biologichni problemy fizychnogo vyhovannja i sportu*, 13, 39-47.
- Kocan, I. Ja., Lozhkin, G. V., & Mushkevych, M. I. (2011). *Psyhologija zdorov'ja ljudyny*. Luc'k: RVV —Vezha.

- Zhosan, I. A., Strikalenko, E. A., & Shalar, O. G. (2014). Metodika razvitija i kompleksnyj kontrol' skorostno-silovyh kachestv gandbolistok vysokogo klassa. *Pedagogika, psihologija ta mediko-biologichni problemi fizichnogo vihovannja i sportu*, 9, 24-29.
- Platonov, V. (2018). Ctruktura i sodержanie neposredstvennoj podgotovki sportsmenov vysokoj kvalifikacii k glavnym sorevnovanijam. *Nauka v olimpijskom sporte*, 2, 17-41.
- Podtykan, M. P., Pomeshhykova, I. P., & Shyrjajeva, I. V. (2017). Riven' pidgotovlenosti basketbol'nyh arbitriv do zmagani'. *Sportyvni igry*, (4), 42-46.
- Pomeshhykova, I. P., Mykyta, P. P., & Loman, S. A. (2018). Naprijamy pidgotovky arbitriv u basketboli. *Problemy i perspektyvy rozvytku sportyvnyh igor i jedynoborstv u vyshhyh navchal'nyh zakladah*, 2, 66-70.
- Pomeshhykova, I. P., Pashhenko, N. O., & Pechnykov, O. D. (2013). Pidvyshhennja rivnja special'noi' pidgotovlenosti molodyh basketbol'nyh arbitriv. *Slobozhans'kyj naukovosporyvnyj visnyk*, (5 (38)), 192-195.
- Strykalenko, E. A., & Shalar, O. G., (2017). Vplyv intelektual'nyh zdibnostej na efektyvnist' zmagal'noi' dijal'nosti gandbolistok vysokogo klasu. *Visnyk Chernigivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu imeni T.G. Shevchenka*, Vyp. 147, T.II., 255-258.
- Ujejnberg, R. S. & Gould, D. (1998). *Osnovy psihologii sporta i fizicheskoy kul'tury*. Kiev : Olimpijskaja literatura.
- Shalar, O. G., Snopova, Ju. A. & Strikalenko, E. A. (2010). Psihologicheskaja sovместimost' zhenskoy gandbol'noj komandy. *Fizicheskoe vospitanie studentov*, 1, 109-112.
- Shalar, O., Zhosan, I., Shum, D. & Strykalenko, Je. (2014). Vlastyvoli temperamentu i voli gandbolistok riznogo igrovogo amplua. *Sportyvnyj visnyk Prydniprov'ja*, 40-43.
- Shalar, O., Myloslavs'kyj, M., & Fedina, A. (2009) Osoblyvosti pidgotovky arbitriv u gandboli. *Aktual'ni problemy junac'kogo sportu*, 48-54
- Shalar, O. G., Strykalenko, Je. A., Guzar, V. M. (2019). Osoblyvosti formuvannja komandnoi' zгуртованosti junyh sportsmenok v igrovyh vyдах sportu. *Sportyvni igry*, 3(13), 64-73. doi: 10.15391/si.2019-3.08
- Jakovlev, B. P., Babushkin, G. D., Naumenko, E. A., Sal'nikov, V. A., Apokin, V. V., Babushkin, E. G., Shumilin, A. P. (2016). *Psihologija fizicheskoy kul'tury*. Moskva: Sport.
- Strykalenko, Yevgeniy, Zhosan, Ihor & Shalar, Oleh. (2017). Intellectual abilities high-end handball players of different playing roles. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*, 4 (40), 128-133.
- Huzar, V. M. (2001). The process of physical culture and sport management. *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports*, 17, 9-18.
- Huzar, V. N., Shalar, O. H., Norik, A. O. (2014). Relationship as an aspect of psychological climate of women's soccer team. *Physical education of students*, 2, 8-12. doi:10.6084/m9.figshare.906307

Відомості про авторів / Information about the Authors

Шалар Олег Григорович: кандидат педагогічних наук, доцент; Херсонський державний університет: вул. 40 років Жовтня, 27, м. Херсон, 73000, Україна.

Шалар Олег Григорьевич: кандидат педагогических наук доцент; Херсонский государственный университет: ул. 40 лет Октября, 27, г. Херсон, 73000, Украина.

Oleg Shalar: PhD (pedagogical sciences), assistant professo; Kherson State University: St. 40 rokiv Zhovtnya 27, Kherson, 73000, Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0001-9878-5827>

E-mail: shalar@ksu.ks.ua

Стрикаленко Євгеній Андрійович: кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент; Херсонський державний університет: вул. 40 років Жовтня, 27, м. Херсон, 73000, Україна.

Стрикаленко Евгений Андреевич: кандидат наук по физическому воспитанию и спорту, доцент; Херсонский государственный университет: вул. 40 лет Октября, 27, г. Херсон, 73000, Украина.

Eugene Strykalenko: PhD (Physical Education and Sport), assistant professor; Kherson State University: St. 40 rokiv Zhovtnya 27, Kherson, 73000, Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0001-7686-8736>

E-mail: strikalenko76@gmail.com

Гузар Віктор Миколайович: кандидат педагогічних наук, доцент; Херсонська державна морська академія: проспект Ушакова, 20, Херсон, 73009, Україна.

Гузарь Виктор Николаевич: кандидат педагогических наук, доцент; Херсонская государственная морская академия: проспект Ушакова, 20, Херсон, 73009, Украина

Viktor Huzar: PhD (pedagogical sciences), assistant professor; Kherson State Maritime Academy: Ushakova avenue, 20, Kherson, 73000, Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0002-4427-2425>

E-mail: client885@gmail.com

Куруч Анастасія Олегівна: магістрант кафедри олімпійського та професійного спорту, суддя національної категорії з гандболу, Херсонський державний університет: вул. 40 років Жовтня, 27, м. Херсон, 73000, Україна.

Куруч Анастасия Олеговна: магистрант кафедры олимпийского и профессионального спорта, судья национальной категории по гандболу, Херсонский государственный университет: вул. 40 лет Октября, 27, г. Херсон, 73000, Украина.

Anastasia Kuruch: Master of Olympic and Professional Sports, judge of national handball category, Kherson State University: St. 40 rokiv Zhovtnya 27, Kherson, 73000, Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0003-2174-8176>

E-mail: strikalenko76@gmail.com